

Rysslands invasion av Ukraina — så reglerar krigets lagar den väpnade striden

Pontus Winther och Jessica Appelgren

Det råder inget tvivel om att Rysslands invasion av Ukraina den 24 februari 2022 utgör ett väpnat angrepp i FN-stadgans mening. Det är ytterligare en överträdelse av folkrätten som ska läggas till de som Ryssland redan har begått gentemot Ukraina alltsedan den illegala annekteringen av Krim våren 2014. Även Belarus gör sig skyldig till en överträdelse av folkrätten genom att upplåta sitt territorium till delar av den ryska invasionsstyrkan. Ukraina har enligt FN-stadgans artikel 51 rätt att – individuellt eller kollektivt tillsammans med andra – vidta nödvändiga självförsvarsåtgärder mot det väpnade angreppet. Reaktionerna på invasionen från världens stater och internationella organisationer är så gott som enhälligt fördömande. Världssamfundet visar därmed tydligt att det inte accepterar denna typ av flagranta överträdelser av det grundläggande förbudet mot hot om eller bruk av våld mellan stater i FN-stadgans artikel 2.

Så snart väpnat våld används mellan stater råder i folkrättslig mening väpnad konflikt. I väpnad konflikt regleras stridshandlingar mellan parterna i konflikten av den internationella humanitära rätten. Den är en del av vad som, tillsammans med ockupationsrätten och neutralitetsrätten, i vardagligt tal brukar kallas krigets lagar. Reglerna i krigets lagar är bindande för parterna i den väpnade konflikten i den mån parterna anslutit sig till relevanta internationella konventioner och protokoll samt för de fall reglerna är tvingande för samtliga världens stater, så kallad sedvanerätt. Syftet med regleringen av stridshandlingar är att finna en balans mellan att å ena sidan minimera mänskligt lidande i väpnad konflikt och å andra sidan tillåta väpnat våld för att betvinga motparten. Krigets lagar förbjuder alltså inte i sig våldsanvändning mellan stater. Detta förbud finns i stället i FN-stadgans våldsförbud.

Internationella instrument som reglerar väpnad strid

De fyra Genèvekonventionerna och deras tre tilläggsprotokoll utgör kärnan i krigets lagar. Både Ryssland och Ukraina har förklarat sig rättsligt bundna av dessa instrument. Därin regleras bland annat skyddet av icke-stridande såsom sårade, sjuka, civila och krigsfångar, liksom användningen av olika stridsmedel och stridsmetoder. Parterna är också bundna av instrument som förbjuder användandet av kvävande, giftiga eller liknade gaser (1925 års Genèveprotokoll), biologiska vapen (B-vapenkonventionen) och kemiska vapen (C-vapenkonventionen). Vidare är de bundna av internationella

instrument som reglerar användningen av vissa konventionella vapen såsom minor och försåtsvapen, brandvapen och synförstörande laservapen samt kräver åtgärder för att minimera riskerna med och följderna av explosiva lämningar efter krig (1980 års vapenkonvention med protokoll). Utöver detta är parterna också bundna av instrument till skydd för kulturregndom (Kulturkonventionen) samt barns rättigheter vid indragning i väpnad konflikt (fakultativt protokoll till Barnkonventionen), liksom av förbud mot miljöförändrande teknik (ENMOD). Varken Ryssland eller Ukraina är däremot bundna av konventionen om klusterammunition. Ryssland är inte heller bundet av Ottawakonventionen om förbud mot antipersonella minor.

Redan under de första dagarna efter Rysslands storskaliga invasion har det kommit anklagelser från båda parter i konflikten om brott mot krigets lagar. Den internationella brottmålsdomstolens åklagare har meddelat att han ämnar utreda huruvida brott mot krigets lagar eller andra brott mot folkrätten har begåtts på ukrainskt territorium. Det kan också bli aktuellt för nationella domstolar att pröva anklagelser om krigsförbrytelser i samband med konflikten.

För att förstå hur bedömningen av stridshandlingars rättsenlighet görs är det avgörande att också förstå rättsområdets innehåll och särart. Här förklaras därför de grundläggande regler för väpnad strid som parterna i konflikten ska följa. Reglerna kan sammanfattas i tre grundläggande principer som framför allt återfinns i det

första tilläggsprotokollet till Genèvekonventionerna: distinktionsprincipen, proportionalitetsprincipen och försiktighetsprincipen. Nedan klargörs vad dessa principer innebär i form av handlingsregler för parterna i konflikten. Referenser inom parentes görs till relevanta artiklar i det första tilläggsprotokollet till Genèvekonventionerna.

Figur 1: Bild från Shutterstock

Anfall får bara riktas mot militära mål

Huvudregeln i väpnad strid är att anfall ska vara strängt begränsade till militära mål. Denna regel är ett uttryck för den så kallade distinktionsprincipen (art. 52). Med ”anfall” menas våldshandlingar mot motparten, oavsett om dessa handlingar är offensiva eller defensiva till sin karaktär (art. 49). Med ”militära mål” menas, något förenklat, sådan egendom som på grund av sin art, läge, ändamål eller användning effektivt bidrar till motpartens militära förmåga (art. 52), till exempel militär materiel och militära förband. Egendom som inte uppfyller kriterierna för militära mål är i rättens mening civil egendom och får därför inte anfallas. Typexempel på civil egendom är bostadshus, skolor och platser avsedda för religiösa ändamål.

Vad gäller personer utgör de medlemmar av parternas stridskrafter som har status som kombattanter militära mål. Kombattanter har rätt att direkt delta i fientligheterna (art. 43). De har med andra ord rätt att utföra våldshandlingar mot motparten. Kombattanter som är i motpartens våld har folkrättslig status som krigsfångar (art. 43). De ska behandlas humant (art. 13 tredje Genèvekonventionen) och får inte straffas av motparten för att de deltagit i fientligheterna, så länge deras deltagande varit i enlighet med krigets lagar (art. 44). Personer som inte är kombattanter betraktas, något förenklat, som civila och får därmed inte rätt att direkt delta i fientligheterna. De får därför inte utsättas för anfall, frihetsberövas eller i övrigt behandlas inhumant.

Vissa delar av motpartens militära enheter och personal utgör inte militära mål och får därför inte anfallas. Så är

fallet exempelvis med motpartens sjukvårdsenheter och sjuktransportmedel, inklusive deras personal (art. 12). Identifiering av militära sjukvårdsenheter, sjuktransportmedel och sjukvårdspersonal underlättas av att parterna i konflikten är skyldiga att utmärka dem med kännetecknet för sjukvård i krig, i detta fall röda korsets emblem på vit botten (art. 18).

Folkrättslig status kan ändras

Folkrättslig status för personer och egendom kan ändras från militärt mål till folkrättsligt skyddad mot anfall eller tvärtom. Ett exempel på detta är när kombattanter blir försatta ur stridbart skick, till exempel genom skada, genom att de deklarerar att de ger upp striden eller om de är i motpartens våld. De är då skyddade från anfall under förutsättning att, och så länge som, de avstår från fientlig handling och inte försöker fly (art. 41). Civil egendom och personer som i grunden har ett folkrättsligt skydd mot anfall kan i sin tur under vissa omständigheter ändå komma att utgöra militära mål. Exempelvis kan civil egendom som fordon, byggnader och infrastruktur förlora sitt folkrättsliga skydd och bli militära mål om de rymmer kombattanter eller militär utrustning eller på annat sätt används för en parts militära operationer. Likaså förlorar civila sitt skydd mot anfall för den tid de direkt deltar i fientligheterna (art. 51). Internationella rödakorskommittén anser till exempel att en civil person som kör en ammunitionstransport till en aktiv eldställning är direkt deltagande i fientligheterna, liksom civila som frivilligt agerar som mänskliga sköldar för att genom sin fysiska närvaro försöka hindra motparten från att anfälla militära mål. Förlusten av folkrättsligt skydd för dessa civila gäller emellertid bara så länge som det direkta deltagandet i fientligheterna pågår. När deltagandet upphör återfår berörda civila sitt folkrättsliga skydd. En civil person som direkt deltar i fientligheterna har inte kombattantstatus. Faller en sådan person i motpartens våld har denna inte heller rätt till krigsfångestatus och kan alltså straffas för sitt deltagande.

Viss egendom har särskilt skydd

Viss civil egendom åtnjuter ett särskilt skydd från anfall. Detta gäller framför allt civila sjukvårdsenheter (art. 13), viss kulturell egendom (art. 53), egendom som är nödvändig för civilbefolkningens överlevnad, till exempel dricksvattenanläggningar (art. 54), egendom som innehåller farliga krafter såsom dammar och kärnkraftverk (art. 56) samt byggnader och materiel som används för civilförsvarsändamål (art. 62). Detta särskilda skydd varierar beroende på typ av egendom. Det särskilda skyddet består i att det endast under vissa förutsättningar upphör om egendomen används på ett sätt som bidrar till

motpartens militära förmåga. Om en part exempelvis grupperar militära enheter i ett sjukhus mister sjukhuset sitt skydd först efter att parten varnats och inte hörsammat denna varning (art. 13). Civil egendom med särskilt skydd har ofta någon typ av utmärkande kännetecken för att underlätta identifiering, till exempel blå triangel på orange bakgrund för civilförsvaret (art. 66).

Urskillningslösa anfall är förbjudna

Det är förbjudet att genomföra urskillningslösa anfall (art. 51). Till urskillningslösa anfall räknas bland annat anfall som inte riktas mot ett bestämt militärt mål eller som genomförs med stridsmedel eller stridsmetoder som inte kan riktas mot ett bestämt militärt mål. Ett exempel på sådana anfall kan vara artilleribekämpning av en hel stad i vilken det finns tydligt avgränsade militära mål. Under vissa omständigheter är ett anfall urskillningslöst även om det riktas mot ett militärt mål, nämligen om anfallet kan anses orsaka oavsiktliga skador på civila eller civil egendom som är överdrivna jämfört med den militära fördel som anfallet förväntas medföra. Detta är ett uttryck för den så kallade proportionalitetsprincipen.

Figur 2: Bild från Shutterstock

Försiktighet ska ständigt iakttas

Vid genomförandet av militära operationer ska försiktighet ständigt iakttas för att skydda civila och civil egendom. De som planerar eller beslutar om anfall måste göra allt som är praktiskt möjligt för att kontrollera att anfallet endast riktas mot militära mål samt välja

stridsmedel och stridsmetoder för att undvika eller i möjligaste mån minimera oavsiktliga förluster av civila liv eller skador på civila och civil egendom (art. 57). Denna regel ger uttryck för den så kallade försiktighetsprincipen. För att kunna följa denna regel måste de som planerar eller beslutar om ett anfall ha möjlighet att bedöma vilka personer och vilken egendom som utgör militära mål och vilka som är folkrättsligt skyddade. Vid tvekan om folkrättslig status för viss person eller egendom, ska denna betraktas som civil och får därför inte anfallas. De som planerar eller beslutar om anfall måste också ha möjlighet att bedöma såväl den förväntade militära fördelen med anfallet som den risk för skador på civila och civil egendom som anfallet kan antas medföra.

Parterna ska i möjligaste mån undvika att förlägga militära mål i eller i närheten av tätbefolkade områden (art. 58). De ska också sträva efter att inte lokalisera militära mål i närheten av egendom som innehåller farliga krafter, såsom kärnkraftverk (art. 56).

Överträdelser ska förhindras och beivras

Överträdelser av de regler som beskrivits ovan och andra regler i krigets lagar kan medföra såväl folkrättsligt statsansvar som individuellt straffrättsligt ansvar. Parterna i konflikten är skyldiga att förhindra att överträdelser av dessa regler begås av medlemmar av deras väpnade styrkor (art. 86). Militära chefer är i sin tur skyldiga att säkerställa att överträdelser av krigets lagar förhindras, eller för det fall överträdelser ändå sker, att de rapporteras och beivras (art. 87). Såväl civila beslutsfattare som officerare och soldater kan hållas straffrättsligt ansvariga för handlingar som strider mot krigets lagar, så kallade krigsförbrytelser. Krigsförbrytelser är internationella brott i avseendet att alla stater har åtagit sig att ingripa mot dem. Dessa åtaganden lägger grunden för så kallad universell jurisdiktion, vilket innebär att alla världens stater har rätt att utreda och lagföra misstänkta krigsförbrytelser som begås i konflikten. Misstanke om sådana krigsförbrytelser kan också prövas i den internationella brottmålsdomstolen (ICC) eftersom Ukraina har accepterat ICC:s jurisdiktion att undersöka folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser som begås på ukrainskt territorium sedan den 20 februari 2014. ■

Jur. dr Pontus Winther och jur. kand. Jessica Appelgren är folkrättsjurister och bedriver rättsvetenskaplig forskning vid FOI:s enhet Asymmetriska hot. Detta memo är skrivet inom ramen för projektet Juridisk motståndskraft.